

Sprawozdanie z IV Jesiennych Międzynarodowych Dni Biblijnych

(KUL, 22-23 października 2009 r.)

KS. MIROSŁAW S. WRÓBEL

W dniach 22-23 października 2009 r. Instytut Nauk Biblijnych KUL zorganizował międzynarodową konferencję w ramach IV Jesiennych Międzynarodowych Dni Biblijnych zatytułowaną „Pomiędzy Księgą Henocha a Apokalipsą św. Jana. Apokaliptyczny wymiar teologii wczesnego judaizmu i chrześcijaństwa”. Celem tej konferencji była pogłębiona refleksja nad zagadnieniami związanymi z rozumieniem tekstów apokaliptycznych we wczesnym judaizmie i chrześcijaństwie. Tematyka tej konferencji została wybrana w celu uczczenia 70. rocznicy urodzin prof. dr. hab. Ryszarda Rubinkiewicza SDB, który jako profesor Instytutu Nauk Biblijnych KUL przez wiele lat zajmował się badaniem literatury międzytestamentalnej. Ksiądz profesor urodził się 6 marca 1939 r. w Kielcach. W 1977 r. został zatrudniony w KUL, gdzie w 1981 r. uzyskał habilitację, a w 1991 r. tytuł i stanowisko profesora. Przez wiele lat był kierownikiem Katedry Literatury Międzytestamentalnej i Nauk Pomocniczych Bibliistyki KUL. W latach 1988-2008 sprawował funkcję kierownika Instytutu Nauk Biblijnych KUL. Ksiądz profesor jest zaangażowany w liczne gremia biblijne w kraju i za granicą. Był członkiem Papieskiej Komisji Biblijnej, prezesem Stowarzyszenia Biblistów Polskich, członkiem Komisji Episkopatu do spraw Dialogu z Judaizmem, członkiem Centralnej Komisji ds. Tytułu Naukowego i Stopni Naukowych przy prezie Rady Ministrów, członkiem Towarzystwa Naukowego KUL (w latach 1981-1986 jako sekretarz generalny), członkiem Catholic Biblical Association, Associazione Biblica Italiana, Associazione Biblica Salesiana, Studiorum Novi Testamenti Societas. Większą część swojej pracy naukowej poświęcił studiom literatury apokaliptycznej, publikacji manuskryptów *Apokalipsy Abrahama*, oraz relacji eschatologii *Księgi Henocha* do Nowego Testamen-

tu¹. Na początku konferencji ks. prof. abp Józef Życiński – Wielki Kanclerz KUL uroczyście wręczył jubilatowi książkę pamiątkową przygotowaną przez pracowników Instytutu Nauk Biblijnych KUL. Konferencję uświetnili swoją obecnością wybitni znawcy literatury apokaliptycznej wczesnego judaizmu – prof. John J. Collins z Yale Divinity School oraz prof. James VanderKam z katolickiego uniwersytetu Notre Dame w Indianie. W konferencji wzięli ponadto udział profesorowie i wykładowcy z Instytutu Nauk Biblijnych KUL oraz naukowcy z innych ośrodków naukowych w Polsce.

W pierwszym dniu obrad odbyły się trzy sesje naukowe. W pierwszej, której przewodniczył dr hab. Krzysztof Mielcarek, wystąpił prof. John J. Collins z Yale Divinity School oraz ks. dr hab. Marek Parchem z UKSW. Prof. John J. Collins w swoim wystąpieniu zatytułowanym „Ascent to Heaven in the Early Jewish Apocalypses” zwrócił uwagę na motyw wstępowania do nieba we wczesnych apokalipsach żydowskich w kontekście opowiadań pochodzących ze starożytnego Bliskiego Wschodu oraz starożytnego Izraela. Autor poddał analizie najstarsze żydowskie opowiadanie o podróży do zaświatów, które zawarte jest w *Księdze czuwających (1 Hen 1–36)* oraz motywy wniebowstąpień zawarte we wczesnych tradycjach o Henochu, Mojżeszu i Lewim. W sposób szczególny zwrócił on uwagę na istnienie trzech głównych motywów uzasadniających niebiańskie podróże, które były już obecne w przekazach mezopotamskich: uzyskanie autorytetu, osiągnięcie wiedzy niedostępnej zwykłemu śmiertelnikowi oraz uzyskanie nieśmiertelności. Zdaniem prelegenta pogląd, że śmiertelni mogą przechodzić ze sfery ziemskiej do sfery niebiańskiej wpływały na przemianę tradycyjnej wizji świata starożytnego Bliskiego Wschodu i Izraela oraz miały ogromne konsekwencje dla rozwoju chrześcijaństwa.

Ks. dr hab. Marek Parchem w swoim referacie zajął się motywem wojny eschatologicznej w *Apokalipsie zwierząt (1 Hen 90,13-19)*, której rezultatem jest pokonanie i ostateczne unicestwienie wszystkich wrogów Izraela. Prelegent zwrócił uwagę, że wojna ta jest wydarzeniem bezpośrednio poprzedzającym sąd (*1 Hen 90,20-27*) oraz chwalebne odrodzenie Izraela (*1 Hen 90,28-36*), a następnie odnowienie całej ludzkości (*1 Hen 90,37-38*). Tekst w *1 Hen 90,13-19* wskazuje na złożony proces jego powstania, o czym

1 Zob. *Eschatologia Hen 9–11 a Nowy Testament* (Lublin 1984) (*Die Eschatologie von Henoch 9–11 und das Neue Testament* [Klosterneuberg 1984]); „Apocalypse of Abraham. A New Translation and Introduction”, J. H. Charlesworth, *The Old Testament Pseudepigrapha* (New York 1983) I, 689-705; *L'Apocalypse d'Abraham en vieux slave* (Lublin 1987); *Geografia e archeologia biblica (flora e fauna biblica)* (Cremisan 1987); *Wprowadzenie do apokryfów Starego Testamentu* (Lublin 1987); „Apokaliptyka u progu ery chrześcijańskiej”, *RBL* 41 (1988) z. 1, 51-59; „Kwestia cierpienia w apokalipsie żydowskiej Starego Testamentu”, *RT* 44 (1997) z. 1, 79-88; *Apokryfy Starego Testamentu* (red.) (Warszawa 1999).

Sprawozdanie z IV Jesiennych Międzynarodowych Dni Biblijnych

świadczy istnienie dwóch paralelnych opisów wojny, co sugeruje późniejsze poszerzenie oryginalnego materiału (ww. 13-15 i ww. 16-18). W obecnej formie tekst prezentuje walkę prowadzoną w czasach machabejskich (ww. 13-16), która przybiera znamiona wojny o charakterze eschatologicznym (ww. 17-19). Wojna rozgrywająca się między siłami dowodzonymi przez barana (= Juda Machabeusz) a dzikimi zwierzętami i ptakami (= narody pogańskie) kończy się zwycięstwem owiec (= Izraela). Tryumf odniesiony przez Izraela staje się możliwy dzięki militarnej interwencji Pana owiec (= Boga). Podobna zmiana perspektywy czasowej, mianowicie przejście od wydarzeń historycznych do rzeczywistości eschatologicznej, pojawia się w innych tekstach powstałych w okresie Drugiej Świątyni (np. Dn 7-12; 1QM). Dla autora/redaktora *I Hen* 90,13-19 walki Judy Machabeusza z wrogami stają się antycypacją wojny eschatologicznej, w której zwycięstwo odniesione przez Izraela jest rezultatem uczestnictwa w niej Boga.

Drugą sesję poprowadził ks. dr Henryk Drawnel. Wystąpili w niej prof. James VanderKam z Notre Dame University oraz ks. dr hab. Wojciech Pikor z KUL-u. Prof. VanderKam w swoim referacie pt. „Reflections on Early Jewish Apocalypses” podjął refleksję na temat współczesnych studiów nad apokaliptyką na przykładzie pierwszego rozdziału *Księgi jubileuszów*. Podejmując kwestię początków powstania literatury apokaliptycznej, prelegent wskazał na jej związek z literaturą prorocką i mądrościową o charakterze wróżbiarskim. Wymienił przy tym wiele podobieństw pomiędzy funkcją proroka i wróżbiarza, dochodząc do wniosku, że tradycję apokaliptyczną można wytłumaczyć jako rozwinięcie tematyki przynależącej do mądrości mantycznej na obszary dużo szersze, łącznie z eschatologią. Poprzez analizę dwóch podstawowych wyrażen: „tablice niebieskie” oraz „świadcstwo” zawartych na początku *Księgi jubileuszów* prelegent ukazał sposób redakcji tekstu apokaliptycznego. Stwierdził, że wczesne apokalipsy żydowskie oparte były na tekstach biblijnych, które autorzy interpretowali tak, aby wydobyć z nich tajemnicze znaczenie. Próbowali oni odczytać Boże orędzie ukryte w świętych tekstach, aby przekazać je współczesnym jako orędzie nadziei.

Ks. dr hab. Wojciech Pikor podjął próbę weryfikacji kwalifikowania prorocstwa o Gogu jako tekstu protoapokaliptycznego. W swoim referacie pt. „Ez 38-39 jako zwiastun eschatologii apokaliptycznej” wskazał na trzy aspekty wyroczeni o Gogu: a) struktury czasowe przyszłości przez nią zapowiedziane; b) wymiar kosmiczny wydarzeń związanych z osobą Goga oraz c) kontekst mitologiczny tego prorocstwa. Prelegent podkreślił, że Ezechiel jako pierwszy wprowadza do eschatologii prorockiej nowy wymiar czasu, który wykracza poza wydarzenia historyczne, stając się kategorią transcendentalną. Historia osiąga punkt kulminacyjny w ostatecznym triumfie Boga nad

siłami zła reprezentowanymi przez Goga, co w stosunku do wcześniejszych ujęć struktury czasowej dziejów Izraela (również w Księdze Ezechiela) jest już wydarzeniem poza obecnie dostępnym wymiarem czasu i przestrzeni. Zapowiadane przez prorocstwo o Gogu wydarzenia nie zawężają się tylko do historii Izraela, lecz mają charakter kosmiczny, uniwersalny. Sięgnięcie do tradycji mitologicznej pozwala Ezechielowi na wprowadzenie koncepcji świata, która zdradza pewne cechy dualistyczne. Nieprzyjaciel z północy, w przeciwieństwie do podobnych relacji we wcześniejszych prorocत्वach, zostaje oderwany od realiów historycznych i wyraża metahistoryczną siłę zła, która może zostać pokona w sposób definitywny tylko przez Boga. Mitologiczny konflikt z chaosem zostaje poddany procesowi eschatologizacji, zapowiadając nastanie w świecie trwałego porządku ustalonego przez Boga. Prorocstwo o Gogu stanowi zatem – zdaniem autora – wyraźny krok w kierunku eschatologii apokaliptycznej, który zostanie podjęty już przez proroków powyganiowych (por. Iz 24–27; Jl 4; Za 14).

W ostatniej w tym dniu, trzeciej sesji, której przewodniczył ks. prof. dr hab. Henryk Witczyk, wystąpili ks. dr Henryk Drawnel z KUL-u oraz ks. dr hab. Mirosław S. Wróbel, prof. KUL. W pierwszym wystąpieniu ks. dr Henryk Drawnel poddał analizie nauczanie i tożsamość upadłych aniołów w *Księdze czuwających* (1 Hen 6-11) w kontekście religijnym i społecznym Babilonii okresu perskiego i hellenistycznego. Mit o upadłych aniołach przypisuje początek zła na świecie aniołom określanym jako „czuwający”, którzy zstępując z nieba na ziemię, wchodzą w związki seksualne z kobietami, z których to rodzą się giganci, przyczyna przemocy i rozlewu ludzkiej krwi na ziemi. „Aniołowie czuwający” ponadto przekazują ludzkości wiedzę dotyczącą wytapiania metali, magii oraz astrologii. Prawzory, na których opierali się pisarze żydowscy w kompozycji tego mitu poszukiwane są przez współczesnych naukowców w mitologii greckiej, zwłaszcza w micie o Prometeuszu. Prelegent skupił się na analizie aramejskich terminów zawartych w 1 Hen 8,3, które tworzą listę rodzajów wiedzy przekazanej ludzkości przez „aniołów czuwających”. Analiza terminów aramejskich wykazuje, że lista ta jest silnie powiązana z kulturą i religią Babilonii okresu perskiego i hellenistycznego. Autor wysunął przypuszczenie, że mit o upadłych aniołach jest żydowską reakcją przeciwko politeistycznej kulturze i religii starożytnej Babilonii, a w upadłych aniołach należy upatrywać głównych przedstawicieli i nauczycieli tejże kultury babilońskiej.

Ks. dr hab. Mirosław S. Wróbel, prof. KUL w swoim referacie pt. „Znaki końca czasów w Apokalipsie Ezdrasza (4 Ezd)” poddał analizie tekst *Apokalipsy Ezdrasza* na temat czasów eschatologicznych towarzyszących im znaków (4 Ezd 5,1-13; 6,11-28). Umieszczenie tego tekstu w szerszym

Sprawozdanie z IV Jesiennych Międzynarodowych Dni Biblijnych

kontekście *Apokalipsy Ezdrasza* oraz w świetle literatury biblijnej i apokryficznej umożliwi lepsze spojrzenie na idee apokaliptyki żydowskiej, które przeniknęły do myśli chrześcijańskiej. Prelegent wykazał, że głębsza analiza tekstów apokaliptycznych w *4 Ezd* pozwala dostrzec podobieństwa i różnice pomiędzy różnymi nurtami apokaliptyki judaizmu okresu Drugiej Świątyni i rodzącego się z niego chrześcijaństwa.

W drugim dniu konferencji odbyły się cztery sesje. Pierwszej przewodniczył ks. prof. dr hab. Waldemar Rakocy. Wystąpili w niej prof. dr hab. Michał Wojciechowski z Wydziału Teologicznego w Olsztynie oraz dr Ryszard Kempniak SDB z Papieskiego Wydziału Teologicznego we Wrocławiu. Prof. Wojciechowski w swoim wystąpieniu pt. „Etyka Apokalipsy” podjął tematykę zagadnień etycznych Apokalipsy św. Jana, choć jak zaznaczył we wstępie – niektórzy uczeni przeczą obecności przesłania etycznego w tekście Apokalipsy św. Jana. Nowsze badania prowadzą jednak do odkrycia w niej nauczania moralnego, które można usytuować na dwóch poziomach. Po pierwsze, Apokalipsa niesie pewne założenia metaetyczne. Jej antropologia zakłada wyraźną granicę między dobrem a złem – oraz między dobrymi a złymi. Sąd Boży ostatecznie ujawnia tę różnicę, co implikuje ocenę moralną. Eschatologia Apokalipsy wiąże więc soteriologię z etyką, gdyż uzależnia zbawienie od postawy moralnej. Eschatologia odnosi też w ten sposób etykę do Boga (i Chrystusa) w roli idealnego punktu odniesienia i sędziego, analogicznie jak to czyni cała Biblia. Po drugie, Apokalipsa zawiera całkiem liczne wskazania szczegółowe ze sfery moralnej, podobne do reszty Biblii. Nawiązuje do pewnych przykazań, wzmiankuje cnoty i wady, zachęca do dobrego postępowania oraz stosuje tę etykę między innymi do sfery politycznej.

Ks. dr Ryszard Kempniak przedstawił przesłanie Apokalipsy św. Jana na temat wolności. Autor, analizując tekst ostatniej księgi Nowego Testamentu, wskazał kilka wymiarów tej wolności. Najpierw jest to „uwolnienie” od grzechu (Ap 1,5). Chrystus dokonał tego dzieła „przez swą krew”. Następnie jest to również wolność od oddziaływania i wpływów szatana. Widać to szczególnie w Ap 12, gdzie szatan i jego zakusy wobec wierzących stanowią jeden z głównych wątków apokaliptycznej relacji. Wolność od skutków działań szatana nie oznacza całkowitej jego nieprzystępności do wierzących, a tylko wykluczenie wpływu na pewnych obszarach ich egzystencji. Wolność, o którą chodzi, wyraża się głównie w walce z szatanem oraz uczestnictwie w zwycięstwie Baranka (por. Ap 12,11). Jednak wolność, którą głosi Apokalipsa, ma również aspekt pozytywny. Autor Apokalipsy podejmuje temat „wolności do”, wskazując na możliwość chrześcijańskiej samorealizacji pomimo nieprzyjaznych działań ze strony świata. Cierpienie, prześladowanie

i śmierć nie są więc dla wierzącego siłą niszczącą i dlatego może je przyjąć ze spokojem, w którym znajduje wyraz jego chrześcijańska wolność.

Drugą sesję poprowadził ks. prof. dr hab. Antoni Tronina. Referaty wygłosili ks. prof. dr hab. Waldemar Rakocy z KUL-u, ks. dr Paweł Podeszwa z Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu oraz ks. dr Dariusz Iwański z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Ks. prof. dr hab. Waldemar Rakocy w referacie „Wystąpienie Antychrysta znakiem poprzedzającym przyjście Pana” oparł się na tekstach 2 Tes 2 oraz koptyjskiej *Apokalipsie Eliasza*. W sposób szczególny skoncentrował się on na scharakteryzowaniu natury wystąpienia Antychrysta i związanej z tym tematyce zwodzenia ku nieprawości.

Ks. dr Paweł Podeszwa zajął się badaniem terminu „mądrość” w Apokalipsie św. Jana w kontekście Księgi Mądrości, literatury qumrańskiej oraz literatury apokaliptycznej (1 Księga Henocha). Pragnął on ukazać wpływ tych tradycji na rozumienie pojęcia *mysterion* w Apokalipsie poprzez wydobycie wspólnych elementów, a także specyfiki rozumienia Janowego.

Ks. dr Dariusz Iwański przedstawił motyw aniołów jako wystawienników i oskarżycieli w *1 Księdze Henocha*. Dokonał on analizy tzw. Modlitwy wstawienniczej archaniołów (*1 Hen 9,4-11*). Michał, Gabriel, Suriel i Uriel interweniują u Boga, prosząc o ulżenie doli ludzi, którzy zostali poddani zagładzie wskutek niszczycielskiej działalności gigantów – potomstwa upadłych aniołów i kobiet. Ich modlitwa ma jednocześnie charakter oskarżenia i wezwania Boga do osądzenia złoczyńców.

Trzecią sesję poprowadził ks. prof. dr hab. Antoni Paciorek. Wystąpili w niej dr Grzegorz Kubski z Uniwersytetu w Zielonej Górze oraz dr Joanna Nowińska SM z Uniwersytetu Papieskiego w Krakowie. Dr Grzegorz Kupski ukazał sylwetkę słynnego filologa klasycznego i religioznawcy prof. Tadeusza Zielińskiego (1859-1944) i jego podejście do interpretacji Apokalipsy.

Dr Joanna Nowińska SM przedstawiła w swym referacie kwestię wojny dobra ze złem w przekazie Apokalipsy św. Jana. Problematyka ta rozwija się w sposób spójny i konsekwentny przez całe dzieło, aż do definitywnego rozstrzygnięcia. Bogactwo obrazów – na wskroś biblijnych – oraz dokonywana w tym kluczu charakterystyka strategii walki ukazują kosmiczny wymiar tego dramatu. Ostateczna interwencja Stwórcy prowadząca do definitywnego zakończenia wojny ze złem jest kilkakrotnie zapowiadana w tekście, a zostaje niejako implikowana brakiem nawrócenia ze strony mieszkańców ziemi, a tym samym rozszerzeniem działalności szatana. Zaskakujący jest kontrast między militarnymi działaniami szatana, w ramach przygotowań do bezpośredniego starcia, a zachowaniem armii Boga. Dwie końcowe ba-

Sprawozdanie z IV Jesiennych Międzynarodowych Dni Biblijnych

talie wojny dobra ze złem także diametralnie różnią się od wcześniejszych etapów wojny.

Ostatniej sesji przewodniczył ks. dr hab. Stefan Szymik, prof. KUL. Swoje referaty wygłosili ks. dr Mariusz Szmajdziński z Wyższego Seminarium Duchownego w Łowiczu i ks. prof. dr hab. Antoni Tronina z KUL-u. Ks. dr Mariusz Szmajdziński zaprezentował analizę i przekład *Apokalipsy Adama*. Utwór ten ukazuje sekretne objawienia i pouczenia przekazane przez Adama swemu synowi Setowi. Miały być one zachowane dla przyszłych pokoleń. Adam opisuje najpierw swój upadek w raju, a następnie ukazuje pochodzenie specjalnego rodzaju ludzkiego i jego walkę z bogiem-stwórcą, który podejmuje próby jej wyniszczenia (powódź, ogień i zniszczenie świata). Wszystkie te wydarzenia opierają się na pierwotnym gnostyckim micie i prehistorii biblijnej. W końcowej części tej walki zstępuje z nieba „Iluminator Wiedzy”, który dopomaga potomkom Adama, przynosząc im światło. Dzięki temu mają oni większą wiedzę i możliwość poznania prawdziwego boga. To ostatecznie doprowadza do podziału ludzkości na dwie grupy: jedna opowiada się za bogiem-stwórcą, a druga za bogiem prawdziwym. *Apokalipsa Adama* reprezentuje więc gnostycyzm o judaistycznych korzeniach. Obecnie jej znany tekst, zachowany w przekładzie koptyjskim, pochodzi z biblioteki w Nag Hammadi.

Ks. prof. dr hab. Antoni Tronina zaprezentował jedno z nielicznych zachowanych do dziś pism diaspory egipskiej, *Testament Joba*. Przedstawione w artykule argumenty pozwalają datować ten utwór na schyłek ery przedchrześcijańskiej, podobnie jak *Testament Abrahama* i powieść *Józef i Asenet*. Nieco wcześniej (połowa II w. przed Chr.) dokonano w Aleksandrii greckiego przekładu Księgi Hioba. Na podstawie tego przekładu, nasycony duchowością ówczesnej apokalipsy, powstał utwór dramatyczny zatytułowany *Testament Joba*. Przedstawia on, w ramach gatunku literackiego popularnego w judaizmie palestyńskim, atrakcyjną duchowość sekty terapeutów ubogaconą elementami mistyki *Merkaby*.

Kończąc IV Jesienne Międzynarodowe Dni Biblijne, ks. prof. dr hab. Henryk Witczyk, dyrektor Instytutu Nauk Biblijnych podziękował wszystkim organizatorom, prelegentom oraz uczestnikom konferencji, którzy w sposób czynny brali w niej udział poprzez zadawanie pytań i dyskusję po każdej z sesji. Ks. dyrektor zapowiedział także i zaprosił na kolejną konferencję naukową w ramach V Jesiennych Międzynarodowych Dni Biblijnych, która będzie poświęcona problematyce relacji pomiędzy Biblią a moralnością na podstawie najnowszego dokumentu Papieskiej Komisji Biblijnej: *Biblia a moralność: Biblijne korzenie postępowania chrześcijańskiego*.